

Recenzije i prikazi

Ksenija Grubišić

Imoralizam Friedricha Nietzschea

Društvena uvjetovanost i oslobadajući smisao morala

Naklada Breza, Zagreb 2018.

Na ukupno 237 stranica čistog teksta, lijepo oblikovanog mekog uveza, ova je knjiga za čitatelje prerađena i za objavljivanje priređena doktorska disertacija Ksenije Grubišić koju je obranila 2012. godine u polju filozofije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Kako saznajemo iz njene kraće biografije prikazane na kraju djela, autorica je diplomirala pravo na Pravnom fakultetu, ali i filozofiju. Zaposlena je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u zvanju docentice na Katedri za sociologiju, što je i više nego dovoljno relevantan podatak za ovo zanimljivo i vrijedno djelo u prinosu hrvatskoj filozofskoj misli.

Ovo sadržajem iznimno bogato znanstveno djelo, naslovljeno *Imoralizam Friedricha Nietzschea*, s podnaslovom *Društvena uvjetovanost i oslobadajući smisao morala*, predstavlja kritičku analizu temeljnih etičkih pitanja njemačkog filozofa Friedricha Nietzschea (1844. – 1900.), za kojeg se navodi da pripada društvu najutjecajnijih mislilaca novije europske kulture, filozofu koji u diskurs uvodi koncept vitalističke filozofije (*Lebensphilosophie*).

Struktura djela jasno je i sistematično koncipirana kroz sedam poglavlja, uključujući »Uvod« i »Zaključak«. Svako poglavlje podijeljeno je na tri podpoglavlja, iznimka su treće i četvrto poglavlje koja broje po dva podpoglavlja. Uz većinu je podnaslova i nekoliko nenumeriranih podpodnaslova, što omogućuje čitatelju bolje snalaženje i određenu lakoću pri čitanju.

Iz uvodnog razmatranja pod naslovom »Uvod: Problem razumijevanja 'originalnog' pristupa opravdanju moralnosti« (str. 9–46), koje broji i tri podpoglavlja »Načelni problemi etike«, »Prigovor dosljednosti i nedorečenosti« te »Iz perspektive života«, razvidna je metodičnost autorice, kao i njezino postupno uvođenje čitatelja u problem Nietzscheova tumačenja temeljnih pitanja morala. O čemu se zapravo radi najbolje sažima sama autorica u kratkom sažetku na kraju ove knjige gdje govori da je:

»Riječ prvenstveno o problemu objektivnog utemeljenja morala i moralnih vrijednosti te o problemu odnosa činjenica i vrijednosti u etici. Nietzscheova teza kako nema moralnih činjenica u neposrednoj je vezi s tezom da je svaki moral utemeljen na zabludama. Obje teze, kao i općenito filozofski pristup u kojem često nedostaje jasna i dosljedna argumentacija, dovodi u sumnju relevantnost Nietzscheove kritike morala za etiku i etičke probleme.« (Str. 227.)

Na početku uvodnog dijela navodi se kako Nietzscheova filozofija nije sistematična, odnosno nema jasnih podjela, što nikako ne znači nužno da su ta područja filozofije ostala otvorena, to jest, da i o tim pitanjima i problemima u svojoj filozofiji Nietzsche nije raspravljao. Uz to, kao dodatna poteškoća koja otežava pokušaj cjelovite interpretacije, ističe se »činjenica da je Nietzsche svako svoje djelo pisao na jedinstven način, često se koristeći metaforama i aforističnim stilom« (str. 9). Autorica kao razlog takvoga nesistematičnog Nietzscheova pristupa filozofiji navodi da jedinstvenog stava po tom pitanju nema, ali jedan od glavnih razloga jest svakako kritika sve dotadašnje filozofije, što je za Nietzschea značilo kritiku dotadašnje metafizike pa u tome smislu treba tražiti i razloge zašto njegovoj filozofiji nedostaje sistematičnosti i jasnih podjela. Kada je riječ o izvjesnim poteškoćama u razumijevanju Nietzscheova morala, autorica smatra da je i sam Nietzsche bio svjestan da njegov

»... način filozofskog istraživanja, odnosno kritike svakog općevažećeg i neuvjetovanog tumačenja, postavlja dodatne poteškoće pred pokušaj razumijevanja i onih tema i problema, uključujući i pitanje

morala, koje je dosljedno iznio u cijelom svojem stvaralaštvu.« (Str. 10.)

Prilikom tumačenja problema morala, ali i filozofije općenito, Nietzsche se nerijetko služi pojmovima koji nisu uobičajeni u etici. Tako pojmovima *nihilizam*, *imoralizam* i *s onu stranu dobra i zla* on zapravo imenuje svoj pristup moralu. U samom su središtu razmatranja teze »nema moralnih činjenica« ili »moral je zabluda« koje, po shvaćanju autorice Ksenije Grubišić,

»... izazivaju dodatnu i ozbiljnu sumnju prema bilo kakvom pokušaju tumačenja da je svojim pristupom i kritikom morala Nietzsche htio opravdati moral, na poseban način tu sumnju potvrđuje tumačenjem eventualnog pokušaja utemeljenja moralnosti.« (Str. 11.)

Takve sumnje autorica nastoji ukloniti detaljnom analizom temeljnih teza i pojmova iz djela *Uz genealogiju morala*. Radi se zapravo o negiranju moralnih činjenica kao i tumačenju temeljnih etičkih problema, gdje se svako utemeljenje morala karakterizira zabludom. Takav nejasan i nedosljedan argumentacijski pristup filozofskoj kritici zapravo dovodi u pitanje Nietzscheovu relevantnost u kritici morala, etike i etičkih problema, što sve spada u uži krug težine zadane teme kojom se autorica bavila.

Nadalje, kroz sistematičnu podjelu u prvom uvodnom poglavlju autorica daje različite prikaze utemeljenja etike, slijedeći zapravo obuhvatne probleme Nietzscheove kritike morala. To su prvenstveno etička pitanja: volja, savjest, objektivno utemeljenje morala i moralnih vrijednosti te odnos činjenica i vrijednosti. Na kraju poglavlja izložena je analiza dvaju problema Nietzscheova rada *Prigovor dosljednosti i nedorečenosti*. Radi se o pokušaju isticanja Nietzscheova inzistiranja na *originalnosti* pristupa u tumačenju morala koji ipak ne podrazumijeva negiranje morala. Važno je istaknuti i Nietzscheovo tumačenje pojma života, koje je u neposrednom odnosu s njegovim tumačenjem *bivanja i bitka*, gdje dolazi do izražaja njegova pripadnost metafizici, odnosno povezanost metafizike s moralom. Autorica zaključuje da je

»... kritikom pojma bitka Nietzsche htio ukazati na osnovne probleme dotadašnje metafizike: vjera u bitak simbolizira vjeru u izvjesnost spoznaje, vjeru u logiku, vjeru u izvjesnost morala, itd. Takvu vjeru u izvjesnost u genealogijskom djelu tumači kao volju, volju koja je stvorila asketske ideale.«

U drugom poglavlju naslova »Pitanje o vrijednosti morala kao put prema prevrednovanju« (str. 47–74), koje uključuje i tri podpoglavlja »Čovjek je biće koje procjenjuje«, »Imoralizam« i »Vrijednost otmjeno«, podcrtavaju se određena uporišta za tumačenje Nietzscheove

kritike morala. Istaknuta je peta knjiga *Radosne znanosti* u kojoj Nietzsche kroz određene varijacije svojih misli iznosi kritiku o nepostojanju morala, istine, logike, spoznaje i sl. U pokušaju što jasnijeg tumačenja Nietzscheove misli navodi se da

»Nietzsche ne negira postojanje morala, već je njegova kritika morala zapravo njegova procjena dotadašnjeg morala i dotadašnjih moralnih vrijednosti dobra i zla. Nietzsche je svjestan da su istina, logika, spoznaja i kao zabluda ipak uvjet čovjekova postojanja, to posebno vrijedi i za moral, kroz lik Zarathustre to izričito daje do znanja.« (Str. 47–48.)

To će poslužiti autorici za tri tvrdnje, prva: da Nietzsche volju za moć veže uz moći koje posjeduju dobro i zlo, druga: da nema većih moći od dobra i zla, i treća: da čovjek uz *svrhu održanja* stvarima daje (ljudski) smisao na način da ih *procjenjuje*. U ovom poglavlju naznačuju se i razlozi Nietzscheove kritike svjesnosti kod čovjeka koji svoje ishodište ima u tezi kako sve mora biti svjesno da bi bilo dobro. Pritom se navodi da se

»Nietzscheovo neupitno bitno obilježje čovjeka kao procjenjujućeg bića nalazi u neposrednoj vezi sa zahtjevom za prevrednovanjem svih vrijednosti, zahtjevom koji je dominantna tema svih njegovih djela koja su uslijedila nakon djela o Zarathustri.« (Str. 48.)

Autorica se u ovom poglavlju jasno i na kritičan način oslanja na prikaz tih Nietzscheovih djela i to, kako sama ističe, »prikazom različitih odredbi i podjela morala koje su uvjetovane upravo tim zahtjevom prema čovjeku kao procjenjujućem biću«, što »ocrtava poziciju koju je sam Nietzsche nazvao imoralizmom«, dok, »uporišta za takvo razumijevanje treba tražiti u nauku o volji za moć« (str. 48). To će poslužiti autorici kao svojevrsan uvod u treće i četvrto poglavlje u kojima se iscrpno analizira djelo *Uz genealogiju morala*. Time se pokušava odgovoriti na pitanje o tome koje su temeljne teze i problemi genealogijskog pristupa moralu, odnosno u kojem je smislu Nietzsche moralni skeptik te ima li njegovo tumačenje moralnih vrijednosti isključivo subjektivistički, odnosno, relativistički karakter? To uključuje i pitanje: zadovoljava li genealogijsko tumačenje morala samo kriterije empirističke, deskriptivne etike ili postoje elementi normativnosti u smislu postojanja određenih principa, ideala moralnog djelovanja koji bi određivali kako treba djelovati? U tom smislu, važno je istaknuti podpoglavlje »Imoralizam« (str. 60–67), iz razloga što taj pojam kod Nietzschea dolazi do punog izražaja, odnosno tim se pojmom ne izriče samo nijekanje morala nego i njegovo prevladavanje, ali i uništavanje u nadolazećem izvanmoralnom razdoblju. Iz tog je razloga

»Nietzsche Zarathustru nazvao prvim imoralistom, budući da njegov nauk osvjetljuje preobrazbu morala u metafiziku, a time ujedno spoznaju morala kao zablude koja dovodi do zahtjeva za samoprevladavanjem morala u njegovu suprotnost – imoralizam.« (Str. 60.)

Kroz treće poglavlje »Od volje za moć do slobodne volje« (str. 75–100), s podpoglavljima »Predgovor«, »Dobro i zlo« te »Dobro i loše«, problematizira se pitanje prave zadaće Nietzscheove genealogije morala i u zaključnom se dijelu navodi da »tu zadaću treba tumačiti kao pokušaj prikaza i iznošenja argumenata temeljem kojih se treba suprotstaviti izmoraliziranom načinu mišljenja, a onda i zašto se treba suprotstaviti« (str. 99). Autorica se pritom poziva na Wernera Stegmaiera koji smatra kako Nietzsche

»... nije imao predviđeni program za svoja djela koje bio mogao sistematski obraditi, što pokazuju i njegovi naknadni, nerijetko promjenjivi, osvrti na djelo *Uz genealogiju morala*, kao i njegove promjenjive perspektive o tom djelu.« (Str. 75–76.)

U četvrtom poglavlju »Od slobodne volje do volje za ništa« (str. 101–137), koje uključuje i dva podpoglavlja »Krivnja, 'loša savjest' i slično« te »Što znače asketski ideali?«, artikuliraju se značenja Nietzscheovih moralnih pojmova odgovornosti, podrijetla savjesti o krivnji u odnosu na vjernika, kao i pojmovi asketskog života svećenika, patnje te problem vjerodostojnosti istine. Kroz sve te usko povezane cjeline nastoji se dokazati kako je sjedište Nietzscheova promišljanja morala pojam volje, »volja je ta koja čovjekovu postojanju daje smisao, a ne razum, um, Bog i sl.«. Naglasak je na tome da se »do sada taj smisao tumačio pod pretpostavkom postojanja slobodne volje, dok Nietzsche smatra da se treba tumačiti kroz volju za moć«. Iz navedenoga je razvidno da za Nietzschea najvažnije pitanje predstavlja tumačenje volje za moć »jer volja uvijek ima neki cilj. Volja ne može ne htjeti, a asketski ideal pokazuje da taj cilj može biti i ono 'ništa' i da je volja za 'ništa' do sada čovjekovu postojanju davala smisao« (str. 136).

U petom poglavlju pod naslovom »Hijerarhija vrijednosti« (str. 139–166), s tri podpoglavlja »Zablude i vrijednosti morala i metafizike«, »Genealogija morala kao psihologija volje« te »Stvaranje vrijednosti kao stvaranje protuideala«, čitatelja se upućuje na pojmove nihilizma, imoralizma i »s onu stranu dobra i zla« koji su poslužili Nietzscheu kao početni oslonac za kritiku morala, ali i kao pokušaj u rješavanju problema vrijednosti morala. To, prema riječima autorice, podrazumijeva i potrebu određivanja *hijerarhije vrijednosti morala*, odnosno problema »vrijednosti dotadašnjih ocjena vrijednosti«, problema

koji se rasvjetljava pomoću »moralno-historijskog poučavanja« (str. 139). Kroz ovo poglavlje pojašnjava se distinkcija u određivanju hijerarhije ne samo kada se radi o moralnim vrijednostima, poput dobra i zla, nego i određivanje hijerarhije vrijednosti različitih morala. U tom razotkrivanju, čitatelja se upućuje na Nietzscheove genealogijske rasprave iz kojih »proizlazi da utvrđivanje porijekla ovisi o tome kako je volja *protumačena*« te da se Nietzscheovo otkrivanje volje kao volje za ništa »može tumačiti kao volja za nalaženjem i utemeljenjem bilo kakvog oblika neuvjetovanosti, danosti, izvjesnosti, i to ne samo moralnih vrijednosti« (str. 139). Upravo Nietzscheovo drugačije tumačenje volje za ništa treba htjeti drugačije vidjeti. Ta volja, čak i ako je protumačena kao volja za ništa, ovisi o tome kako je protumačen smisao čovjeka, života, smisao postojanja. Teza koju se jasno ističe *htjeti drugačije vidjeti* jest teza koja objedinjuje značenja pojmova *nihilizam*, *imoralizam* i *s onu stranu dobra i zla* (str. 140). Pri kraju ovoga poglavlja navodi se da »izraz *htjeti drugačije vidjeti* predstavlja jednu od važnijih analiza genealogijskog djela«. Zapravo, kako to autorica navodi, »*htjeti drugačije vidjeti* genealogijski je izražen perspektivizam čije je razumijevanje pretpostavka razumijevanja Nietzscheova pristupa problemu morala« (str. 165).

U šestom poglavlju pod nazivom »Neuvjetovanost moralnih vrijednosti« (str. 167–196), s tri podpoglavlja »Metafizika čudoređa / čudorednost (moralnih) običaja«, »Autonomna volja / volja za moć« i »Čovjek kao svrha sama po sebi / autonomni individuum«, jasno se razlaže pitanje čudorednosti. Autorica putem usporedne analize nastoji istaknuti zajednička obilježja, tj. utvrditi na koji način to pitanje razumijevaju Nietzsche i Kant, te u čemu su im sličnosti, a u čemu neslaganja u mišljenju. Na poseban se način tematizira pitanje u kojoj se mjeri Nietzsche u svojim kritičkim osvrtima odvojio ili želio odvojiti od Kantova utemeljenja etike. Uporište u razumijevanju njegova osebnog odnosa prema Kantu autorica smatra da treba tražiti u značenju pojma »iz perspektive života« (str. 43). Nadalje, ističe se da je »razumijevanje pojma 'čudorednost običaja' neophodno za objašnjenje zahtjeva za određivanjem hijerarhije vrijednosti koji uključuje i zahtjev za određivanjem hijerarhije moralnih vrijednosti te zahtjev za određivanjem hijerarhije različitih morala« (str. 169). Kant je moralnost djelovanja, a time i slobode, nalazio samo u okviru metafizike čudoređa kao čiste etike, dok »Nietzsche nastoji kroz prikaz nastajanja i razvoja čudorednosti čudoređa pokazati upravo suprotno, da radi postizanja moralnosti i slobode čovjek treba

postati nečudoredan« (str. 172). Međutim, »Kantov pojam čudorednosti se nalazi nasuprot pojmu uvjetovanosti, dok kod Nietzschea su ta dva pojma gotovo istoznačni« (str. 177). Iako se nije slagao s Kantom u pitanju postojanja neuvjetovanog čudorednog zakona, odnosno u tomu da postoje uvjetovane vrijednosti, autorica ipak primjećuje da kod obojice postoje i neke bitne zajedničke poveznice. Tako se ističe da kako kod Kanta tako i kod Nietzschea moralna vrijednost nekog djelovanja ovisi o tome kako je volja protumačena. Međutim, obojica

»... jasno dijele moralne od nemoralnih vrijednosti, dok ono što Kant podrazumijeva pod uvjetnim dužnostima Nietzsche naziva uvjetovanim vrijednostima, ali i kod jednog i kod drugog volja i sloboda se pojavljuju kao temeljni pojmovi.« (Str. 195.)

Pritom su obojica, i Kant i Nietzsche, »za sve iskustvene razloge djelovanja naglašavali slučajnost i uvjetovanost te da kao takvi ne mogu dovesti do neuvjetovanih moralnih vrijednosti«. Za uporište Nietzscheove kritike morala kod Kanta nalazi se u njegovu tumačenju apriornog podrijetla moralnih pojmova, pa bi samim time »uporište njegove kritike podrazumijevalo i Kantovo tumačenje volje i slobode u tom kontekstu« (str. 195).

U posljednjem poglavlju pod nazivom »Utemeljenje i opravdanje moralnosti u kontekstu genealogije morala« (str. 197–225), koje uključuje i tri podpoglavlja »Moral kao 'uvjet' života«, »Imoralizam kao način opravdanja moralnosti« te »Djeluj prema svojoj 'intelektualnoj' savjesti!«, stavljen je naglasak da moral obvezuje, a vrijednost pojedinog morala ovisi o tome koliko on pospješuje ili osiromašuje čovjekov život, kao i njegovo samo postojanje (usp. str. 200). Ističe se Nietzscheovo uvjerenje da sve dotadašnje vrijednosti vode osiromašenju čovjekova postojanja, ali i njegove »mogućnosti«, kao razlog takvom stavu autorica smatra to što su bile vođene *asketskim idealom*. To je razvidno iz Nietzscheova djela *Genealogijske rasprave* u kojima on jasno pokazuje da se ne zadovoljava samo pukim pokazivanjem asketskih ideala jer istovremeno upućuje i na promišljanje novog odnosno drugačijeg ideala putem kojeg bi se drugačije procjenjivale sve vrijednosti pa tako i moralne. Upravo u ovom završnom poglavlju artikuliraju se na jasan i precizan način objašnjenja takvih Nietzscheovih ideala i što je pod asketskim idealima zapravo Nietzsche podrazumijevao.

Bibliografija (str. 229–233) broji 93 naslova monografija i članaka većim dijelom na njemačkom i engleskom jeziku, uključujući i jezike našeg podneblja. Autorica se u istraživanju Nietzschea i njegova tumačenja moral-

nih vrijednosti u većoj mjeri služi izvorima na njemačkom jeziku i taj podatak je razumljiv s obzirom na narav i predmet njene doktorske disertacije koja je sada pretočena u ovo znanstveno djelo. Dobro je svojstvo knjige dobar jezični stil i jasnoća u iznošenju argumenata, kao i sistematična podjela na poglavlja s brojnim podpoglavljima. Hvale vrijedno jest to što se Ksenija Grubišić potrudila u izradi kazala imena (str. 235–236), što uvelike olakšava uporabu ovog djela. Sve to upućuje na činjenicu da se radi o djelu koje iznimno pridonosi hrvatskoj kulturnoj i znanstvenoj, napose filozofskoj javnosti u sveobuhvatnijem razumijevanju te u dubljem i boljem poznavanju ovdje sustavno izložene Nietzscheove filozofske misli, napose u pitanjima njegova tumačenja morala.

Kao zaključak, a na temelju iscrpne analize ovog znanstvenog djela, možemo potvrditi da je autorica ispunila sva očekivanja iz uvodnog dijela gdje se navodi da je jedna od glavnih tema ove knjige pokazati da je Nietzsche dao odgovore na sve istaknute načelne probleme etike te da je u njihovom promišljanju bio dosljedan (str. 15). Autorici svakako treba odati priznanje na uloženom trudu u pisanju ovoga originalnog znanstvenog djela, koje će čitateljima zasigurno biti od velike koristi kao još jedan korak u razumijevanju osebnih filozofske misli Friedricha Nietzschea. U prilog tome ide činjenica kako djelo nije namijenjeno samo krugu čitatelja koji su usko vezani za područje filozofije, nego i širem zainteresiranom čitateljstvu koje se želi detaljnije upoznati s prikazom filozofske misli ovog njemačkog filozofa. Napose, kada je riječ o prikazu njegova koncepta moralnosti i njegove transformacije u suvremeno društvo, kako to ističu i dvojica recenzenta ovog djela Jure Zovko i Josip Talanga. Ipak, potrebno je istaknuti da za čitatelje koji će se susresti s ovim djelom, a nisu studirali filozofiju ili se do sada nisu imali prilike detaljnije upoznati s temeljnim pojmovima filozofije, ovo djelo može biti nešto zahtjevnije za čitanje.

Zaključno, valja istaknuti da ovo djelo zbog svoje kvalitete i izvornosti zasigurno zaslužuje da ga se uzme u ruke. Posebno ga preporučujem studentima filozofije kao korisno polazište za daljnja znanstvena istraživanja, kao i onima koji se pobliže žele upoznati s filozofskom misli ovog svestranog njemačkog filozofa, pjesnika, skladatelja i klasičnog filologa, za kojeg će mnogi s pravom reći da je jedan od najutjecajnijih, ali i najprovokativnijih mislilaca 19. stoljeća.

Berislav Čović